

LBRIS

We know
books

LEUCIP ȘI DEMOCRIT

Primii atomiști

Claudia Milani

LITERA
București

CUPRINS

Introducere	9
Context filosofic	12
<i>Culte orifice</i>	14
<i>Cosmos și cosmologie</i>	18
<i>Presocraticii</i>	20
Logos	34
Viețile și producția filosofică	37
<i>Catalogarea lui Diels și Kranz</i>	38
<i>Zenon din Elea</i>	40
Fizica atomistă	49
Atomii și vidul	49
<i>Empedocle</i>	50
<i>Anaxagora</i>	53
<i>Atomul în epoca modernă</i>	55
<i>Legea lui Lavoisier</i>	59
Agregarea atomilor și calitățile secundare	62
<i>Cele patru cauze aristotelice</i>	70
Mișcarea și necesitatea	71
<i>Timp ciclic și timp liniar</i>	72
Gnoseologia, doctrina sufletului și a divinului	79
Teoria cunoașterii	79
<i>Cunoașterea sensibilă în Antichitate</i>	
și în epoca modernă	83

Psihologia și principiul divin	88
<i>Materialism și mecanicism</i>	89
<i>Sufletul</i>	90
Etica și politica	99
Reflecția etică	99
<i>Cotitura socratică în filosofie</i>	102
<i>Reforma școlară... după Democrit</i>	114
Reflecția politică	116
Atomiștii antici... și apoi?	125
<i>Opere principale</i>	133
<i>Cronologie</i>	135
<i>Indice de nume și de concepte</i>	141

Își petrece întreaga viață uitând de toate și în primul rând de el însuși, rămânând treaz zi și noapte, râzând de orice lucru, mare sau mic cum o fi, pentru că îl consideră de nimic: unul se căsătorește, altul se dedică negoțului, unul e orator, altul are o funcție publică sau pleacă în solie, sau e ales, ori se îmbolnăvește, ori e rănit sau moare, și el râde de tot, văzându-i pe unii triști și pe alții că se bucură.

PSEUDOHIPOCRAT, *Epistola X*

Viețile și producția filosofică

Ceea ce știm despre Leucip și Democrit, ca și despre toți filosofilii presocratici, derivă în parte din fragmente din operele lor care ne-au parvenit și, în mai mare măsură, din mărturiile pe care alți autori antici ni le-au transmis despre viața și despre producția lor filosofică.

Printre autorii care au înregistrat în detaliu opiniile celor care i-au precedat și reprezintă pentru noi o sursă bogată de informații îi găsim desigur pe Aristotel, dar și pe Teofrast (secolul al IV-lea î.Hr.), pe Epicur (secolele IV–III î.Hr.), pe Sextus Empiricus (secolele I–II d.Hr.) și câțiva autori latini printre care Horațiu, Lucrețiu, Cicero și Seneca.

Cea mai importantă culegere de fragmente ale presocraticilor și de mărturii antice despre ei este cea compilată de Hermann Diels și de Walter Kranz, editată pentru prima oară în 1903: deși aceasta a fost urmată de ediții alcătuite de alți învățați, lucrarea lui Diels și Kranz rămâne de neînlocuit și ne vom referi și noi la ea.

Catalogarea lui Diels și Kranz

Filologii și eleniștii germani Hermann Diels (1848–1922) și Walther Kranz (1884–1960) au adunat pentru prima oară tot materialul pe care l-au avut la dispoziție despre filosofii presocratici. Diels a publicat prima versiune a lucrării sale în 1903 și i-au urmat mai multe ediții și, începând cu 1934, lucrarea a fost continuată de Kranz: iată de ce opera se bucură de paternitate dublă. Cei doi învățați au adunat tot materialul privitor la fiecare filosof și l-au împărțit în două părți: textele compuse de filosoful însuși, care sunt întotdeauna fragmentare, și mărturiile antice despre el. Fiecărui filosof i-a fost atribuit un număr progresiv, de exemplu, numerele 67 lui Leucip și 68 lui Democrit etc.; mărturiile indirecte au fost indicate cu litera A și fragmentele originale cu litera B; atât fragmentele, cât și literele au fost apoi ordonate și numerotate progresiv.

Astfel, sigla DK 67 A 1 indică prima mărturie despre Leucip din culegerea Diels–Kranz; sigla DK 68 B 3 indică, în schimb, al treilea fragment din Democrit din culegerea Diels–Kranz. Deoarece textul a ajuns să fie de importanță internațională și a fost tradus în foarte multe limbi, folosirea acestui sistem de sigle pentru a cita fragmente și mărturii le permite cercetătorilor din țări diferite să se refere la aceleași texte, fie că lucrează pe originalul grecesc, fie că lucrează pe diferite traduceri în alte limbi. Posibilitatea de a cita în formă unificată fragmente și mărturii permite, în plus, să se clarifice mai bine o gândire care altminteri ar fi mai curând obscură: de fapt, fragmentele sunt adesea destul de eliptice și sunt iluminate de mărturii; acestea pot împărtăși mult din viziunea filosofică a celui care le-a compus și deci trebuie recitate întotdeauna în lumina fragmentelor.

Despre viața lui Leucip știm foarte puțin, atât de puțin încât unii savanți chiar s-au îndoit că ar fi existat:

Nici Epicur, nici Hermarchus nu spun că ar fi existat un filosof Leucip, alții (inclusiv epicureul Apollodor) susțin că a fost maestrul lui Democrit. (DK 67, A 2)

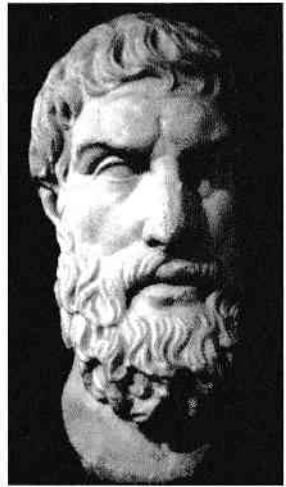
Fără a ajunge la aceste extreme, este totuși greu să îl localizăm cronologic și să spunem ceva precis despre el: conform acestor mărturii pe care le deținem, putem spune că a fost discipolul lui Zenon, un eleat din școala lui Parmenide, iar aceasta ar explica de ce știa atât de bine doctrina eleată, dar și de ce a depășit-o, din moment ce Zenon era probabil cel mai extremist dintre elevii lui Parmenide.

Nu știm cu exactitate unde s-a născut, deoarece sursele antice sunt foarte vagi în această privință:

Leucip din Eleea, după unii din Abdera și după alții din Melos, a fost discipolul lui Zenon. (DK 67, A 1)

Acest discipol al lui Zenon a fost primul care a descoperit conceptul atomilor. (DK 67, A 5)

Leucip, care era din Eleea sau din Milet (ni se transmit ambele origini), împărtășea filosofia lui Parmenide, nu în sensul că a parcurs același itinerar speculativ ca Parmenide și Xenofan, ci opusul acestuia. (DK 67, A 8)

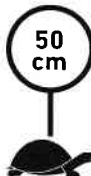
Bust al lui Epicur

Zenon din Eleea

Zenon din Eleea (secolul al V-lea î.Hr.), despre a cărui viață ne dă de știre Platon în dialogul dedicat lui Parmenide, a fost discipolul acestuia și s-a remarcat prin capacitatea sa oratorică: descris de Diogene Laerțiu ca „abil să susțină ambele laturi ale unui discurs”, a fost definit de Aristotel drept inventator al dialecticii.

El susține doctrina filosofică a lui Parmenide, mai ales în ce privește negarea devenirii și a multitudinii. În acest scop, a folosit demonstrația prin reducere la absurd, care pleacă de la afirmarea tezei care se vrea negată și ajunge să îi demonstreze absurditatea confirmând astfel teza (negarea negației). În acest scop Zenon a elaborat paradoxuri (*pará*, „împotriva”; *doxa*, „opinie”), adică raționamente contrare opiniei comune. Acestea ne-au parvenit prin Aristotel care vorbește despre ele în *Fizica*.

PLECARE

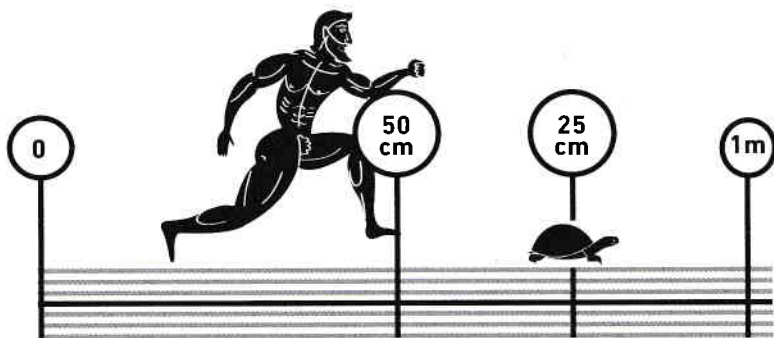

Unul dintre cele mai cunoscute paradoxuri este cel cu Ahile și țestoasa, care vizează să demonstreze iluzia mișcării și a divizibilității infinite a spațiului.

Într-o întrecere la fugă între Ahile cel iute de picior și o țestoasă, presupunând că animalului i s-ar acorda un avantaj de 1 metru, admitem că Ahile se poate deplasa să ajungă din urmă și să depășească animalul, potrivit opiniei obișnuite.

Însă în timp ce Ahile parcurge acel metru care îl separă de țestoasă, ea înaintează 50 de centimetri; în timpul în care Ahile parcurge încă 25 de centimetri, țestoasa mai înaintează 12,5 cm și așa la infinit; în acest fel Ahile nu va ajunge niciodată din urmă țestoasa pentru că spațiul care îi desparte se va scurta tot mai mult, dar nu va ajunge niciodată să fie zero.

AVANTAJ DIMINUAT

Oricare i-ar fi fost locul de origine, e verosimil să credem că l-a părăsit plecând în Eleea să studieze cu Zenon (sau cu alți parmenidieni, din moment ce unele surse îl indică drept elev al lui Melissos sau chiar al lui Pitagora), iar de aici s-a dus spre Abdera ca să-și înființeze propria școală. Dacă putem presupune că Democrit, care i-a fost discipol, s-a născut în 460 î.Hr., putem stabili nașterea lui Leucip probabil între anii 480-475 î.Hr. Sigur este că, în 423, Aristofan face o parodie în comedia *Norii* despre Diogene din Apollonia, care, cu siguranță, fusese influențat de teoria atomistă a lui Leucip; acest lucru dovedește că în anul acela atomismul era destul de răspândit. Tot atât de sigur este că Democrit a colaborat cu maestrul la elaborarea teoriei sale și pe urmă a înglobat ideile lui Leucip în propriile opere: devenind astfel mai cunoscut decât el, Democrit a ajuns să eclipseze faima (poate chiar figura) lui Leucip de la care ne-a parvenit numai un scurt fragment, așadar chiar nu mai putem distinge doctrinele maestrului de cele ale discipolului.

Despre Democrit, poate și datorită faimei pe care a atins-o încă din Antichitate și deci datorită interesului pe care l-a stârnit contemporanilor și urmașilor săi, avem mai multe date, sau cel puțin știm mai multe anecdote, mai mult sau mai puțin bizare despre viața lui. Problema datei de naștere nu poate fi rezolvată cu precizie, pentru că în noianul de mărturii pe care le avem despre el uneori informațiile sunt destul de contradictorii. Alegem să dăm crezare ipotezei lui Giovanni Reale, care plasează nașterea lui Democrit în 460 î.Hr. bazându-se pe Diogene Laerțiu care afirmă: „Democrit a trăit în perioada în care, după cum singur a spus în *Mică cosmologie*, era tânăr față de Anaxagora, fiind mai mic cu patruzeci de ani decât acesta“ (DK 68, B 5). Dacă Anaxagora s-a născut în jurul anului 500 î.Hr., putem considera pe bună dreptate că Democrit s-a născut pe la 460-457 î.Hr.

Totuși, mărturiile despre el oferă și alte date foarte diferite:

Democrit [...], contemporan cu filosoful Socrate, s-a născut la a șaptezecoa Olimpiadă [472–469 î.Hr.] (chiar dacă alții susțin că s-ar fi născut la a optzecea) [460–457 î.Hr.]. (DK 68, A 2)

Și la a șaptezecoa Olimpiadă [500–497] s-au născut filosofii naturii Democrit și Anaxagora, precum și Heraclit, supranumit Obscurul. În cel de-al optzecilea an olimpic [436–433] se spune că s-au născut Democrit din Abdera, Empedocle și Hipocrat. (DK 68, A 4)

Contemporan fiind cu Anaxagora și cu Heraclit, precum și cu Socrate, intervalul de timp pentru stabilirea datei de naștere a filosofului atomist se lărgește mult, dar toate sursele sunt de acord că acesta a murit foarte bătrân: unii spun la nouăzeci de ani, alții la o sută, iar alții chiar la o sută opt ani. Despre familia lui ne-au parvenit mai multe ipoteze privitoare la numele tatălui (Egesistrat, Atenocrit sau Damassip) și știm cu certitudine că provenea dintr-o familie foarte bogată și că avea doi frați mai mari. Cu siguranță a fost discipolul lui Leucip, prin intermediul căruia a cunoscut și filosofia eleată și pe Anaxagora, și a călătorit foarte mult ca să intre în contact cu tradițiile orientale, formându-și astfel o cultură imensă. Diogene povestește că

a fost instruit de câțiva magi și caldeeni, pe care regele Xerxes îi lăsase tatălui său ca preceptor, după ce îi fusese oaspete, după cum povestește Herodot. De la aceștia, fiind încă un copilandru, a învățat teologie și astrologie (DK 68, A 1).

Ca adult a călătorit în tot Orientul care, după cum știm, avea tradiții religioș-științifice extrem de profunde, deși ignora filosofia. Tot Diogene ne povestește că

s-a dus și în Egipt, să învețe geometrie de la preoți și în Persia de la caldeeni de la Marea Roșie. Unii istorisesc că ar fi avut raporturi cu gimnosofiștii din India și că ar fi fost în Ethopia (DK 68, A 1).

Aceste călătorii trebuie să fi costat o avere, și el le-a plătit cu banii familiei: fiu mai mic din trei frați, le-a lăsat celor doi mai mari întreaga avere imobilă și terenurile, care reprezentau partea cea mai mare a moștenirii, păstrându-și pentru sine banii pe care i-a folosit ca să-și achite călătoriile. Însă i-a terminat și pe aceia, ajungând să nu mai dețină aproape nimic, fapt ce l-ar fi împiedicat să fie înmormântat cu demnitate în patrie.

Dându-și seama că există o lege prin care cine își cheltuise averea părinților nu putea fi înmormântat onorabil în patrie, după cum susține Antistene, el, pentru a nu fi pus să dea socoteală prin uneltirile unor invidioși sau sicofanți, le-a citit acestora *Marele sistem al lumii*, prima lucrare pe care el o scrie, și astfel a fost onorat cu cinci sute de talanți; ba chiar și cu statui de bronz; iar când a murit i s-au făcut funeralii publice, fiindcă trăise mai mult de o sută de ani. Însă Demetrius spune că rudele lui a fost cele care au citit *Marele sistem al lumii* și că a fost onorat numai cu o sută de talanți. (DK 68, A 1)

Oricare ar fi adevărul cu privire la acest episod, cu siguranță Democrit a fost total dezinteresat de bogății, poate exceptând folosirea lor pentru călătoriile de studiu: Seneca ne spune că

el considera averile o povară pentru o minte bine ordonată și multe surse spun despre câmpurile ale cărui proprietar era că fuseseră părăsite și deveniseră pășuni publice, în vreme ce el se dedica atât călătoriilor, cât și studiilor sale. Acest lucru nu trebuie însă să ne facă să credem că Democrit ar fi fost un filosof cu capul în nori, total necunoscător al problemelor vieții practice. Pliniu se referă la un episod în care el s-a dezis total de imaginea sa de om prea puțin preocupat de concret:

Știind că foarte bogații lui concetățeni îi disprețuiau cercetările, prevestind odată lipsa uleiului care avea să apară odată cu Pleiadele, a cumpărat la preț scăzut (fiindcă toți își puneau speranța în recolta de măslin) tot uleiul din zonă, uimindu-i pe cei care știau cât îndrăgea o viață simplă și cumpătată, de liniște și de studiu. Și când a fost dezvăluit motivul purtării sale și averea i-a crescut imens, Democrit le-a înapoiat marfa vânzătorilor, dornici și avizi de bogăție, dar cărora le părea rău de alegerea făcută, mulțumindu-se cu faptul că demonstrase cât de ușor i-a fost să obțină averi dacă voia. (DK 68, A 17)

Acest episod ne arată nu doar cât de puțin îl interesau pe Democrit bunurile materiale, ci și cât de mult își disprețuia concetățenii: vom avea prilejul să vedem mai încolo care sunt bazele filosofice ale antropologiei și eticii sale; deocamdată putem spune că acest comportament a fost pentru el un mod de viață, într-o măsură atât de mare încât într-o viață petrecută pe drumuri nu s-a dus niciodată la Atena. Sau, ne spun alte surse, s-a dus, însă a fost foarte atent să rămână anonim: a ascultat învățăturile lui Socrate, dar nu s-a lăsat recunoscut de acesta din urmă și nici de altcineva. Într-un cuvânt,